

ג. קורות חייו של ישעיהו הנביא

אין במקרא סיפור רצוף ושלם על קורות חייו של ישעיהו הנביא. יש רק פרטים אחדים, המסופרים אגב סיפורי קורותיהם של מלכי יהודה ואגב כתיבת נבואותיו של ישעיהו. מלבד בספר ישעיהו נזכר הנביא ישעיהו בספר מלכים (מ"ב פרקים יט"ז) ובדה"ב כו כב, שם לב כ, שם לב לב. הפרשיות המספרות על ישעיהו שבספר מלכים כתובות כמעט מלה במלה גם בספר ישעיהו, פרקים לז-לט. ואלה הפרטים העולים מן המשמעות הפשוטה של הכתוב על קורות חיי הנביא: שם אביו היה אמוץ (עי' על כך בפרק הקודם), היתה לו אשה, וחיי המשפחה שלהם היו

3 כיוצא בזה מצאנו גם כנביאים אחרים, ששמן מתאים לעניין נבואותיהם או נרמז כלשונות נבואותיהם. כגון: אליהו הנביא, שעיקר פעולתו הנבואית היתה לפרסם כי 'ה' הוא האלהים' (מ"א יח לט); יחזקאל הנביא, שדרך התנבאותו מתוארת בדיבור 'ויד ה' עלי חזקה' (יח' ג יד); מיכה, שמסיים את דבריו בחפילה 'מי אל כמוך' (מיכה ו יח); ומלאכי, האומר בנבואתו: הנני שולח מלאכי... ומלאך הברית (מלאכי ג א).

כרוכים בפעולתו הנבואית (עי' יש' ח ב ובפירוש שם). והדבר דומה במקצת לעניינים שמצאנו אצל נביאים אחרים, שגורל חיי משפחותיהם היה להם לסמל בפעולותיהם הנבואיות (השווה יר' טז ב; יח' כד טרנד; הושע א-ג). שלושה בנים של ישעיהו הנביא נזכרו בשמותיהם, ושמותיהם היו לאות ומופת על אמיתות קיום נבואות אביהם (ועי' על כך בפרק הקודם): 'שאר ישוב', 'עמנו אל', 'מהר שלל חש בד'. כשעה שנשלח ישעיהו הנביא אל אחז לומר לו דברי נבואה, נצטווה לקחת עמו את שאר ישוב בנו (יש' ז ג).

ישעיהו ניבא, לפי הכתוב בראש ספרו, בימי עזיהו, יותם, אחז, יחזקיהו מלכי יהודה. על פי האמור בראש פרק ו' 'בשנת מות המלך עזיהו ואראה' וגו', יש להסיק כי תחלת התנבאותו של ישעיהו היתה בשנת מותו של המלך עזיהו. יש מפרשים בשנת מותו ממש, ויש מפרשים 'בשנת מות' — בשנה שנצטרע (ועי' על כך לקמן במבוא הזה ובפירוש לראש פרק ו'). לא נאמר בכתוב, מתי פסק ישעיהו להינבא, אם כחיי חזקיהו המלך או לאחר מותו (ועי' לקמן במבוא הזה). ועל כן לא נוכל לדעת בדיוק את מספר שנות פעולתו הנבואית של ישעיהו, ואף לא את התאריך המדויק של ראשית נבואתו. ויש גם דעות שונות בעניין קביעת התאריך המדויק של מלכות עזיהו.

לפי החשבון העולה מצירופי חישובי השנים שב'סדר עולם' — 'שנת מות המלך עזיהו' היא השנה שנצטרע בה. והוא נצטרע בשעה שנכנס להקטיר קטורת בבית המקדש (דה"ב כו טז-כ), ובאותה השעה היה הרעש הנזכר בעמ' א א ובזכ' יד ה, ובו ביום היתה תחילת נבואתו של ישעיהו; ולרעש ההוא רומזים הדברים שבנבואה ההיא: 'יניעו אמות הספים מקול הקורא' (ל ג). והנה בחישובי השנים לפי 'סדר עולם' יש לפעמים מחלוקות וגירסאות שונות, ואנו סומכים בעניינים אלה על חשבונותיו של א"א עקביא בספרו 'סדרי הזמנים לפי המסורת'. לפי החשבונות האלה — שנת הצטרעותו של עזיהו, היא שנת ג' קמב לאדם. והיא שנת ג' קמג למניין הנהוג אצלנו לבריאת העולם. והשנה שעלה בה מנשה בן חזקיהו על כיסא המלוכה היא שנת ג' רכט לאדם, והיא שנת ג' רל לבריאה. ובה בשנה הרג מנשה את ישעיהו (ועי' על כך לקמן). לפי זה ניבא ישעיהו כשמונים ושבע שנים.

ולפי חשבונותיו של חיים תדמור⁴ עולה שאם נפרש 'שנת מות המלך עזיהו' — שנת הצטרעותו, הרי שניבא ישעיהו הנביא כששים שנה, ואם נפרש שנת מותו ממש, ניבא כשלושים וחמש שנה.

והנה בראש הספר כתוב 'בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו', ובגוף הספר לא מצאנו נבואה שנתפרש בה שנאמרה בימי יותם, ויש אומרים (וכך עולה מחשבונותיו של תדמור), ששנות מלכותו של יותם כולן מובלעות בשנות עזיהו אביו. ואפשר שהנבואות שנאמרו בימי יותם הן מן הנבואות הכתובות בספר ישעיהו, ולא נתפרש בהן מתי נאמרו.

מן הכתוב על ישעיהו ונבואותיו עולה, שהיה ישעיהו מדבר את דברי נבואתו לפני המלכים. ישעיהו אמר לאחז את נבואותיו מחוץ להיכל המלך, כשעה שהיה המלך בתוך קהל רב בתעלת הברכה העליונה במסלת שדה כובס (ז ג), ואחז סירב לקבל את נבואתו (שם יב ועי' בפירוש

4 א. בא"מ ערך 'כרונולוגיה' ובספר 'ימי המלוכה, היסטוריה מדינית' פרק ג, בסדרה 'ההיסטוריה של עם ישראל'. ולפי חשבונותיו — שנת מותו ממש של עזיהו היא שנת 733 לפני הספירה והיא ג' כח, אר' ג' כט, למניינו לבריאת עולם, לפי שהשנים האלה נמנות מניסן ועד אדר. ושנת הצטרעותו של עזיהו לפי חשבונותיו של תדמור היא שנת 758 לפני הספירה, ג' ג, אר' ג' ד. לבריאה. שנת מותו של חזקיהו, לפי חשבונותיו של תדמור, היא 698 לפני הספירה, ג' סג, אר' ג' סד. לבריאה.
ב. בדרכי העברת חשבון השנים לפני הספירה אל החשבון לבריאת העולם אנו סומכים על הכללים שקבע א"א עקביא בספרו 'הלוח ושמושו בכרונולוגיה'.

שם). ואילו חזקיהו, שהיה מלך צדיק, שלח לדרוש את ה' מאת ישעיהו הנביא וביקש ממנו שיתפלל להצלת ירושלים, וישעיהו היה נכנס ויוצא בביתו של חזקיהו. ולא למלכים בלבד היה ישעיהו אומר את נבואותיו, אלא גם לשרים (כגון שבנא — כב טו), למושלים (כח יד), לקצינים ולכלל העם (יש' א י ועוד). יש שהיה ישעיהו עושה מעשים מוזרים לעיני כל העם, כגון 'הלך ערום ויחף' (פרק כ). ויש שהיה כותב מקצת מדבריו ומציג אותם בפומבי לעיני כל העם (ח א). והיו לו לישיעיהו הנביא תלמידים — המכונים בכתוב 'למודים' — ולהם היה ישעיהו כותב את נבואותיו ומוסר אותן להם למשמרת לדורות. והתלמידים האלה היו לנביא לאות, שאף על פי שדבריו אינם מקובלים על רוב אנשי דורו, עם זאת פעולתו אינה לשוא, ויש צורך בדבריו לדורות הבאים. ומסתבר, שחוג התלמידים האלה היה מעין 'בית מדרשו' של הנביא, והתקיים דורות רבים לאחר פטירתו, ובו נמסרו לדורות הנבואות שניבא לימים רחוקים (ועי' על כך לקמן; ועי' עוד ח טז; ל ח; נ ד וב'דעת מקרא' שם). ויש לומר, ש'למודיו' של ישעיהו הנביא הם כעין 'בני הנביאים', הנזכרים בספר מלכים, שהיו תלמידים של אליהו ואלישע. נמצא, שישעיהו הנביא ממשיך את דרכם של הנביאים הקודמים. ועוד: אליהו ואלישע היו רגילים במעשי נסים, וגם לישיעיהו הנביא נעשו שלושה נסים: מפלת סנחריב (יש' לז לו), צל המעלות (לח ח) ורפואת חזקיהו (לח כא). הדברים האלה מלמדים, שיש מסורת רצופה של דרכי נבואה, שעברה בין נביאי ישראל מדור לדור. ואף על פי שדבריהם של הנביאים הקדומים, אליהו ואלישע, לא נכתבו בספרים מיוחדים, ודברי ישעיהו ודבריו נכתבו, עיקר דרכה של הנבואה בישראל אחד הוא בכל הדורות (ועי' גם במבוא 'דעת מקרא' לנבואת עמוס).

בדרך כלל הסיפור שבדברי הימים על מפלת סנחריב קצר מן הסיפור שבמלכים ובספר ישעיהו, אבל יש פרט אחד, שס' דברי הימים מוסיף על הכתוב במלכים ובישיעיהו: ויתפלל יחזקיהו המלך וישעיהו בן אמוץ הנביא על זאת ויזעקו השמים (דה"ב לב כ). ואילו במלכים ובישיעיהו לא נזכרה כלל תפילתו וזעקתו של ישעיהו הנביא. ואפשר שהכתוב בדברי הימים מרחיב את הנאמר בישי' לז ד, שם כתוב שחזקיהו ביקש מישעיהו: ונשאת תפלה בעד השארית הנמצאה. וכאר הכתוב בדברי הימים, שעשה ישעיהו מה שביקש ממנו חזקיהו והתפלל. ועוד אפשר שהכתוב בדברי הימים בא להטעים, שדרכם של הנביאים להתפלל בעד ישראל, ואף ישעיהו עשה כן.

ועוד כתוב בדברי הימים על ישעיהו הנביא: 'ויתר דברי עזיהו הראשונים והאחרונים כתב ישעיהו בן אמוץ הנביא' (דה"ב כו כב). אפשר שכוונת הדברים היא, שישעיהו הנביא כתב ספר מיוחד על קורותיו של המלך עזיהו, ולא הגיע לידינו הספר ההוא. אבל אפשר שכוונת הכתוב שבדברי הימים היא, שיש בנבואות ישעיהו רמזים רבים לקורותיו של המלך עזיהו. ואפשר שהיו בידי כותב ספר דברי הימים נבואות של ישעיהו הנביא, שלא נכתבו בספר ישעיהו שבידינו ולא הגיעו אלינו. ואף על המלך חזקיהו כתוב בדברי הימים: 'ויתר דברי יחזקיהו וחסדיו הנם כתובים בחזון ישעיהו בן אמוץ הנביא על ספר מלכי יהודה וישראל' (דה"ב לב לב). ואף כאן אפשר שהכוונה לספרים ולנבואות של ישעיהו, שלא הגיעו לידינו. ואפשר שהכוונה לספר ישעיהו שבידינו ולספר מלכים שבידינו, ושהכתוב בדברי הימים רומז בייחוד לפרשיות שבספר ישעיהו הכתובות גם בספר מלכים.

במגילה י' ע"ב הובא המאמר שכבר הזכרנוהו: 'א"ר לוי: מסורת בידינו מאבותינו, אמוץ ואמציה אחים היו'. לפי זה יש לומר, שהיה ישעיהו הנביא בן דודו של עוזיהו המלך ונולד כעשר שנים לאחר הולדת עזיהו. לפי חשבונותיו של 'סדר עולם' (לפי סידורו של עקביא) נולד

עזיהו בשנת ג' קא, ולפי זה יש לומר, שנולד ישעיהו בשנת ג' קי ונהרג בהיותו בן מאה ועשרים שנה בשנת ג' רל (עין לעיל). ומצאנו באגדת חז"ל (אגדת בראשית יד): 'אמרו רבותינו: ק"כ שנה חיה ישעיה כנגד ק"כ שנה של ד' מלכים הללו, עזיהו יותם אחז יחזקיהו'. ואפשר שכיוונו לחשבון שערכנו כאן.⁵

חז"ל מנו את ישעיהו עם 'ארבעה נביאים שהתנבאו באותו הפרק' (ועי' על כך במבוא 'דעת מקרא' להושע ולעמוס ולמיקה). וסיפרו חז"ל, שאשתו של חזקיהו — חפצי בה (מ"ב כא א) — היא בתו של ישעיהו הנביא, והיא אמו של מנשה (ברכות ו ע"א, עי' שם ובהשלמות שבהגהות הב"ח כל המעשה לפרטיו).⁶ נמצא, שמנשה, שהיה הרשע בכל מלכי יהודה, היה נכדו של ישעיהו הנביא. ביבמות מט ע"ב נאמר: 'תני, שמעון בן עזאי אומר: מצאתי מגלת יוחסין בירושלים וכתוב בה... מנשה הרג את ישעיהו'. והגמרא מביאה שם בשם רבא סיפור, שערך מנשה משפט לישעיהו ורן אותו למיתה על שדברי נבואתו סותרים את דברי התורה: 'ואראה את ה' (יש' ו א) סותר לדברי התורה: 'כי לא יראני האדם וחי' (שם' לג כ); 'דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב' (נה ו) סותר לדברי התורה: 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו' (דב' ד ז); 'הנני יוסיף על ימך חמש עשרה שנה' (לח ה) סותר לדברי התורה: 'את מספר ימך אמלא' (שם' כג כו). וישעיהו שתק ולא ענה דבר על האשמותיו של מנשה, משום שידע שלא תתקבלנה תשובותיו על דעתו של המלך הרשע. ועוד שאמר ישעיהו, כי מוטב שיהיה מנשה שוגג בהריגתו (כלומר, שייראה הדבר כאילו יש למנשה אמתלא צודקת להרוג את ישעיהו), משיהיה מזיד. והמשך סיפורו של רבא הוא, שנבלע ישעיהו בארז בכוח 'שם' שאמר, ואנשי מנשה מלך יהודה ניסרו את הארז ופגעו בפיו של הנביא ואז יצאה נשמתו. סיפור זה נמצא בנוסח שונה במקצת בירושלמי פרק 'חלק'.⁷ ואפשר שעיקר הסיפור, שנהרג ישעיהו הנביא בדין מעוות כפושע, מיוסד על מדרש הכתובים בפרשת 'הנה ישכיל עבדי' (יש' נב יג — נג יב. ועי' בפירוש 'דעת מקרא' שם), שאחת השיטות בפירוש הפרשה היא, היא שהדברים מוסבים על הנביא בעצמו. ושם נאמר על 'עבד ה': 'נגש והוא נענה ולא יפתח פיו (נג ז). ועל פי זה סיפר רבא, ששתק ישעיהו ולא ענה דבר על האשמותיו של מנשה. ועוד נאמר שם: מעצר וממשפט לקח... ויתן את רשעים קברו... על לא חמס עשה ולא מרמה בפיו (נג ח ט). ועל פי זה סיפר רבא, שנעשה לישעיהו משפט מעוקל, והוצא להורג בהאשמות שוא, שדיבר דברים הסותרים לדברי התורה. ועוד: הסיפור הזה מיוסד על מדרש הכתוב על מנשה במ"ב כא טז: וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד, עד אשר מלא את ירושלם פה לפה (ראה סנה' קג ע"ב). ועוד יש לסיפור הזה אחיזה בדברי הידיו של אנשי כנסת הגדולה: וימרו וימרדו בך, וישלכו את תורתך אחרי גום, ואת נביאיך הרגו, אשר העידו בם להשיבם אליך, ויעשו נאצות גדולות (נחמ' ט כו). הפרט, שמת הנביא, בשעה שנגע המשורר בפיו, יש בו לקח מוסרי (כמו שנאמר בגמרא שם ביבמות), המלמד, שנענש ישעיהו הנביא במידה כנגד מידה, על שאמר 'ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב' (יש' ו ה).

⁵ חז"ל קבעו כלל, שכל נביא שנתפרש שמו ושם אביו הוא נביא בן נביא, ועל פי זה נמנה גם אמון אבי ישעיהו עם הנביאים שקמו לישראל.

ועוד קבעו חז"ל כלל, שכל נביא שלא נתפרשה עירו, כירושלם, ומכאן, שהיה ישעיהו מבני ירושלים (עי' מגילה טו ע"א).

⁶ לכאורה הסיפור שחפצי בה — אמו של מנשה — היא בתו של ישעיהו אינו מתחשב (לפי חשבון השנים) עם המסורת, שאמרין ואמציא אחים היו. ובדוקא אפשר לישב את הדברים ולומר, שנולדה חפצי בה לישעיהו בימי זקנתו, כשהיה בן שמונים או תשעים שנה.

⁷ והוא מצוי גם בנוסחאות רבות ומשונות זו מזו בספרים החיצוניים ובמקורות החיצוניים. ועי' על כל זה באגרות היהודים' של לוי גינצבורג כרך שני, חלק כ, פרק חד, ובהערות לפרק ההוא, מספר 101-102. במהד' תרגומו של הרב מרדכי הכהן.

ד. קורות הזמנים, שנבואות ישעיהו מוסבות עליהם

הנביאים דיברו את דבריהם לצורך השעה ולצורך הדורות העתידיים, וכבר אמרו חז"ל, שהנבואות שנכתבו — לצורך הדורות נכתבו. ואולם כלל גדול להבנת דברי הנבואה כפשוטה הוא, שאף כשהנבואה חווה את אשר יהיה באחרית הימים, הריהי מדברת בתיאורים ובסמלים, הלקוחים מן המציאות של הדור שבו היא נאמרת.⁸ על כן גם להבנת הדברים הצריכים לדורות אחרונים חשובה לנו ידיעת התקופה שבה נאמרו הדברים, ועל אחת כמה וכמה שהיא חשובה לנו להבנת הדברים המכוונים לצורך השעה. על כן נביא כאן סקירה קצרה על קורות הזמנים שנבואות ישעיהו נאמרו בהם ומכוונות עליהם מעיקרן. ולא נעסוק כאן בדקדוקי הפרטים, אלא בתיאור כללי של המאורעות שהדיהם נשמעים בנבואות ישעיהו.

עזיהו מלך יהודה היה מלך תקיף, והיה לו צבא חזק וכלי נשק משוכללים. הוא ניצח את העמים השכנים אויבי יהודה ופיתח את עבודת האדמה בארצו (דה"ב כו), והרחיב את גבולות יהודה עד אילת (מ"ב יד ב). באותם הימים היתה גם מלכות ישראל (מלכות שומרון) בשיא גדולתה; וירבעם בן יואש מלך ישראל השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה (מ"ב יד כה). בסוף ימי עזיהו נחלשה מלכות ישראל בעקבות מהפכות ומהומות בפנים ולחץ של מלכות אשור מבחוץ. ולעניין זה רומזים הדברים שבנבואת ישעיהו 'דבר שלח אדני ביעקב' וכל המשך העניין (ט ז וגו'). בעקבות חולשת מלכות ישראל נחלשה גם מלכות יהודה. הכתוב בדברי הימים, המבאר את הסיבות ש'מאחורי הפרגוד', המכוונות את מהלך המאורעות המדיניים, מבאר, שחולשת מלכות יהודה בסוף ימי עזיהו היתה עונש על גובה לבו ועל העזתו להיכנס אל היכל ה' להקטיר קטורת: 'בימי דרשו את ה' הצליחו האלהים' (דה"ב כו ה). מכאן, שכסופו חדל לדרוש את ה', כמו שמסופר בהמשך הפרשה ההיא (פסוק טז), וכשחדל לדרוש את ה' חדלה הצלחתו. היום שבו נכנס עזיהו להקטיר קטרת הוא אפוא יום מפנה בקורות מלכות יהודה. ואמרו חז"ל, שהוא יום תחילת נבואת ישעיהו ויום הרעש הגדול על אדמת ישראל, כמו שנתבאר בפרק ג של מבוא זה.

מן הזמן ההוא ואילך היתה מלכות אשור למעצמה החזקה, והיא פרשה את שלטונה על כל העמים והממלכות שער הים התיכון ועד גבול מצרים. ואולם בזמן הראשון השאירו מלכי אשור את מלכי העמים השונים על כנם, ולא חבצו מהם אלא מסים. ומלבד עניין המסים היו מלכים אלה כעומדים ברשות עצמם, ואף היו נלחמים זה בזה ומשעבדים זה את זה. וכך נלחמו רצין מלך ארם ופקח מלך ישראל ביהודה — תחילה בימי יותם (מ"ב טו לז), ולאחר מכן בימי אחז (מ"ב טז ח) — ועל המלחמות האלה נאמרו הנבואות שביש' פרקים ז-ח. בסופו של דבר החריבה אשור גם את מלכות ארם וגם את מלכות שומרון (יש' ח ד). פעמים אחדות עלו מלכי אשור על ישראל, ופעמים אחדות הגלו מבני ישראל אל ארצות רחוקות (שם שם כג). וכן נלחמו מלכי אשור בעמים שבסביבות ארץ ישראל, מלחמות אלה נרשמו במשאות על העמים בפרקים יג-כג בספרנו.

⁸ כך, למשל, הנבואה, שבאחרית הימים יהפכו בני האדם את כלי המלחמה לכלי עבודת האדמה, מפרטת את הכלים שהשתמשו בהם בימי אמירות של הנבואה: חרב, חנית, את ומזמרה, ולעניין זה בכללותו השווה דברי רש"י בחולין קלו ע"א ר"ה 'אנן דברי כרבי שומעין'. וזה לשון רש"י השי"ן לעניינו: 'נביאים... קיבלו מרות הקודש כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה'.

אחז מלך יהודה היה נכנע למלך אשור ושילם לו כסף וזהב כדי שיעזור לו במלחמתו עם רצין ופקח (מ"ב טז זח). מעשהו זה של אחז היה שלא לפי מה שדרש ממנו ישעיהו (עי' ז ד והלאה). אחז לא שמע לדברי ישעיהו ולא האמין לנבואותיו (השווה ו יא"ב והמשך העניין). אחז הוא מן הרשעים שבמלכי יהודה, ונאמר עליו שעבד עבודה זרה כתועבות הגויים אשר הוריש ה' אותם מפני בני ישראל (מ"ב טז ג). מנבואות ישעיהו עולה, שאף סדרי החברה היו מקולקלים בימיו (השווה יש' א כא"כ; ג יב"כ ועוד). יש משערים, שאחז הרבה לעבוד עבודה זרה מתוך כניעתו למלכות אשור, כי לפי מהלך המחשבה שבדורות ההם הנכנע למלכות שבארץ ממילא הוא נכנע גם לאלהיה של אותה מלכות. אמנם אין לנו ראיות של ממש, שהיו מלכי אשור כופים את עבודת אלילים על המלכים שכבשו. ואילו היו עושים כך היה אחז בבחינת אנוס, ולא היה ראוי לדון אותו לכף חובה כרשע גמור. אולם מסתבר, שאף על פי כן יש קשר בין הכניעה לאשור לבין העבודה הזרה. ואף כי לא היה שם אנוס ממש, אפשר שרצה אחז להחניף למלכי אשור, או שהושפע מן התרבות האשורית ונתפתה להאמין בכוח אליליה. אך חזקיהו בנו — שמרד באשור — ביטל גם את העבודה הזרה מארץ יהודה; ומנשה בנו חזר ונשתעבד לאשור, וחזר גם לעבוד עבודה זרה, ומשנושע מעול אשור, חזר בתשובה. ועוד מצאנו, שהושפע אחז ממעשי הגויים וציוה על אוריה הכהן לבנות מזבח כתבנית המזבח אשר בדמשק (מ"ב טז ייב). אמנם מלשון הכתוב נראה, שאין רע בעצם המעשה הזה (ואולם השווה דה"ב כח כג).⁹

בשנת-שש לחזקיהו היא שנת-תשע להושע מלך ישראל נלכדה שומרון. ויגל מלך-אשור את-ישראל אשורה' (מ"ב יח י"א)¹⁰. ונתקיימה נבואת ישעיהו לאחז: ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם (יש' ז ח). יש מפרשים הסוברים, שישעיהו הנביא התאבל ימים רבים על חורבן שומרון ולבש שק. ועל זאת רומז הכתוב 'לך ופתחת השק מעל מתניך' (יש' כ ב). לאחר חורבן שומרון ביקשה מלכות אשור לשעבד גם את יהודה. חזקיהו המלך נכנע תחילה לסנחריב מלך אשור ונתן לו מס (מ"ב יח ט"ז). אולם לאחר מכן מרד בו, ומסתבר שהיה זה משום שסנחריב הלך והכביד את עולו על יהודה עוד ועוד. בסופו של דבר עלה סנחריב על יהודה וכבש בה ערים רבות וביקש לעלות גם על ירושלים, ואף שלח את צבאו לצור עליה. חזקיהו, שהיה מלך צדיק קיוה לתשועת ה' ושלח אל ישעיהו הנביא לבקש ממנו שיתפלל להצלת ירושלים. אך עם זאת ביקש גם את עזרתה של מצרים, שהיתה באותם הימים המעצמה הגדולה המתחרה באשור ונאבקה עמה על ההשפעה והשלטון בעמים. ועוד ביקש חזקיהו לסייע למרדן בלאדן מלך בבל, שמרד במלך אשור ונלחם בו (יש' פרק לט). ישעיהו אמר נבואות רבות נגד מדיניות זו של קשירת מלכות יהודה בבריתות עם העמים הנכרים וכיחוד נגד המדיניות המערבת את מלכות יהודה בסכסוכים שבין המעצמות הגדולות (ועי' עוד לקמן בפרק ז של מבוא זה על הלקחים העולים מנבואות ישעיהו). על כן הטיף ישעיהו נגד בקשת העזרה ממצרים ונגד הסיוע לבבל המתמרדת באשור. ישעיהו ניבא, כי ה' לבדו יציל את ירושלים ויפיל את צבאות אשור בכוחו הגדול. אך נראה, שאף על פי שהיה חזקיהו מלך צדיק, לא שמע בעניין זה לנבואות ישעיהו והוסיף לנהוג במדיניות של בריתות עם העמים אויבי אשור. בסופו של דבר נתאמתה נבואת

⁹ ואוריה הכהן, הנזכר בעניין זה, הוא אוריה הכהן הנזכר בנבואת ישעיהו ח ב (ועי' בידעת מקרא' שם).

¹⁰ השנה היא (לפי חישוביו של חרמור) שנת 720 לפני הס"ה (ג' מא, או ג' מב — למינינו לבריאת העולם); ולפי חשבונו של 'סדר עולם' (על פי עקיבא) היא שנת ג' רה למולד אדם שהיא שנת ג' רה לבריאת העולם.

ישעיהו: מצרים לא סייעה ליהודה סיוע של ממש, אבל ירושלים ניצלה בדרך פלא מידי סנחריב¹¹.

נבואות הרבה בישעיהו חוזות את מפלת סנחריב ומתארות אותה בלשונות פיוט נשגב ובדימויים המיוסדים על הנסים שעשה ה' במצרים ועל תיאורי גילוי השכינה במעמד הר סיני ובמלחמות מלכי כנען וימי השופטים. השווה: ועורר עליו ה' צבאות שוט כמכת מדין בצור עורב, ומטהו עליהם ונשאו בדרך מצרים (יש' י כו); מעם ה' צבאות תפקד ברעם וכרעש וקול גדול סופה וסערה ולהב אש אוכלה (שם כט ו); והשמיע ה' את-הוד קולו ונחת זרועו וראה בזעף אף ולהב אש אוכלה נפץ וזרם ואבן ברד, כי מקול ה' יחת אשור בשבט יכה (שם ל ל"א). ואף הבטחות הטובה העתידה לישראל לאחר התשועה מסנחריב אמורות בהבלטה והדגשה רבה, והעולה מהן הוא, שבעקבות התשועה ההיא תבוא הגאולה השלמה לישראל ומלכות בית דוד תיכון לעד¹². מהקשר העניינים עולה, שהבטחות אלה היו מכוונות מעיקרן לחזקיהו המלך. ולא נתקיימו הנבואות האלה כפשוטן בימי חזקיהו¹³.

על כל פנים לאחר הסתלקותו של סנחריב מיהודה התחזקה מלכותו של חזקיהו, והיתה יהודה בשלוה לזמן מה, וגם יראת ה' ולמוד התורה והחכמה נתרבו ונפוצו בעם. עם כל זאת עדיין לא היתה מלכות חזקיהו המלכות המושלמת שחזה ישעיהו בנבואתו. ועוד: מלכות אשור לא בטלה מן העולם, ואחרי שנים מעטות חזרה ושעבדה את יהודה, ומנשה בן חזקיהו נכנע לעול אשור. נמצא, שימים מעטים בלבד לאחר שנאמרו הנבואות נתברר, שאין הנבואות האלה אמורות לימים הקרובים, אלא לימים רחוקים בעתיד.

ואכן הנבואה שבישעיהו רומזת לכך, שיש נבואות שאמנם נאמרו לבני אותו הדור, אבל לא היה אותו הדור ראוי להן, ועל כן נכתבו הנבואות בספר כדי לשמורן ולמסורן לדורות הבאים. השווה: עתה בוא כתבה על-לוח אתם ועל-ספר חקה, ותהי ליום אחרון לעד עד-עולם. כי עם מרי הוא, בנים כחשים, בנים לא-אבו שמוע תורת ה' (יש' לח"ט). וכבר אמרו בעלי האגדה בעניין זה: ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח, וסנחריב גוג ומגוג (סנה' צד ע"א). ובהמשך הדברים שם תלו זאת בחטאו של חזקיהו, שלא אמר שירה על מפלת סנחריב. מן העולה ממשמעות פשוטם של הכתובים — חטאו או כישלונו של חזקיהו הוא, שלא קיבל את דרך

11 לא נחברד לנו בבירור גמור טיבו של הפלא הזה. ובאיו שנה היה, וכמה פעמים עלה סנחריב על יהודה. אפשר שלפני פתאום פרצה מגפת דבר במחנה אשור, ולמנפה ההיא הכתוב רומז בלשון 'יצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושנים וחמשה אלף, וישכמו בכקר והנה כלם פגרים מתים' (יש' לו לו ועי' בידעת מקרא' שם). ההצלה הפלאית של ירושלים מידי סנחריב נחקקה בתודעת העם כאחד הנסים הגדולים שעשה ה' לישראל, וכאב-טיפוס לישועת ירושלים בעתיד מידי גוג ומגוג. ואמרו עוד חז"ל, שמפלת סנחריב היתה כליל פסח, וכן הוזכר בפיוטים שנספחו להגדה של פסח. וכן נמצא בליקוט שמעוני למ"ב יט לה, רמז רמא: 'הצין רבשקה על החומה ושמע שהיו קוראין את ההלל (הכוונה להלל שכתגדה של פסח), ואמר לסנחריב חזור לאחור' כי נסים נעשים להם בזה הלילה, והיה מבזה את הדבר, שנאמר: ינפץ ידו הר בית (קרי' בת) ציון'.

12 יש מבעלי האגדה, שאמרו שהיה נס מפלת סנחריב כליל ששה עשר בניסן — ליל קצירת העומר — וכן פירש רש"י ביש' ט ב על הכתוב 'שמתח כבציר' וזה לשון רש"י: 'שהיה אותו נס כליל קציר העומר'. ובפירושו ליש' ל כט"ב הביא רש"י את שתי השיטות בעניין חזון של ליל מפלת סנחריב, ולא העיר על המחלוקת שביניהן.

13 השווה: כ"לד ילד-לנו, בן נתן-לנו, ותהי המשרה על-שכמו, ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור אבי-עז שרי-שלום, למרבה (קרי' המשרה ולשלום אין-קץ על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אתה ולסעדה במשפט ובצדקה מעתה ועד-עולם קנאת ה' צבאות תעשה-זאת (יש' ט ה"ו); ויצא חטר מגזע ישי וגו' (שם יא א וכל המשך העניין עד סוף פרק יב).

ומסתבר, שאף ישעיהו הנביא עצמו רמז לחזקיהו בדבריו ששלח אליו בשעת המצור, כי אמנם ירושלים נצלה, אבל עוד לא הגיעה השעה שתחתימנה ההבטחות לגילוי השכינה כדי להכות את האויב כדוגמת ימי קדם. ישעיהו אומר באותה השעה לחזקיהו בשם ה' על אודות סנחריב: הנני נותן בו רוח ושמע שמעו ושכ אל-ארצו והפלתיו בחרב כארצו (יש' לו ז). כאן אין הנביא מבטיח, אלא שיעזוב סנחריב את מלחמתו ביהודה וישוב אל ארצו ושם ימות בחרב, והסיבה שהנבואה מסבירה בה כאן את הסתלקותו של סנחריב היא, שייבהל מחמת שמועה שישמע (ועי' בידעת מקרא' שם, ועי' שם עוד על מיתחו של סנחריב בירי בניו).

המדיניות המוצעת בנבואת ישעיהו, שלא להתערב בעניינים שבין המעצמות ושלא לבקש סיוע ממלכי העמים. ולפיכך לאחר שקיבל חזקיהו בכבוד וברצון את שליחי מרודך בלאדן מלך בבל, ניבא לו ישעיהו על גלות בבל העתידה (יש' פרק לט), וממילא משמע מכאן, שקיומן המלא של נבואות הפורענות לאויבי ישראל ושל נבואות הנחמה לישראל נדחה לימי הגאולה מבבל. ואפשר שיש נבואות שנאמרו לכתחילה על אשור ונתפרשו לאחר מכן על בבל, כגון 'משא בבל' שבפרקים יג-יד ('ועי' שם ב'דעת מקרא'). ומשום כך לאחר הנבואה על גלות בבל (בפרק לט) סודרו הנחמות המכוונות מעיקרן לגאולה מבבל, והן המכוונות 'נחמות ישעיהו'; ועיין לקמן בפרק ו של מבוא זה על ישעיהו הנביא ולימודיו.

בתחילת הנחמות ההן נאמר: דברו על-לב ירושלם וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עונה (יש' מ ב). ואפשר שהלשון רומזת, שכבר כלו שבעים השנה שנגזר על ישראל להיות משועבדים. וסימן לדבר היה כיבושה של בבל בידי כורש ורשיונו של כורש לבנות את בית המקדש.

בפרשה האחרונה של ספר ישעיהו נאמר: 'אִי־זָה בֵּית אֲשֶׁר תִּבְנוּ לִי' (יש' סו א), ואפשר שהדברים מכוונים לבניין הבית השני. כורש נזכר בשמו בנחמות ישעיהו בשני פסוקים רצופים בלבד (מד כח – מה א). רוב הנבואות שבנחמות ישעיהו אינן עוסקות בכורש אלא בגאולת ישראל, שתבוא מאת ה' ותפרסם את גדולת ה' בכל העולם כולו. וכפשוטן לא נתקיימו הנבואות האלה, לא בעניין כורש, ולא בעניין תשועת עולמים לישראל. ואף על פי כן יש להטעים, שעיקרי הדברים אכן נתקיימו: בעקבות רשיון כורש החלה שיבת ציון ונבנה הבית השני, ובסופם של הדברים חזרו בני ישראל והתנחלו ברובה של הארץ המובטחת, וגם לימוד התורה ויראת ה' נתרבו ופשטו בישראל, ואף נתפרסם שם ה' בגויים וגרים רבים נספחו על ישראל. כל העניינים האלה היתה להם השפעה טובה ומבורכת לחיזוק כוח קיומו של עם ישראל אף בגלות הארוכה שלאחר חורבן הבית שני. וכך נדחה הקיום המלא של ההבטחות שבנחמות ישעיהו לימי הגאולה העתידה, שאנו מצפים לה שתבוא כמהרה בימינו. נמצא, שאירע לנבואות המכוונות לימי הגאולה מבבל כעין מה שאירע לנבואות המכוונות לימי התשועה מסנחריב כמו שביארנו לעיל. ויש כאן שלושה זמנים: תחילה נאמרו נבואות נחמה מכוונות לימי חזקיהו, ומשלא זכה אותו הדור נדחה קיום הנבואות האלה לימי שיבת ציון מגלות בבל, ועוד נוספו עליהן נבואות נחמה רבות אחרות; ומשלא זכו דורות הבית השני, נדחה קיום כל הנבואות הנחמה (הן שהיו מכוונות תחילה לימי חזקיהו והן שהיו מכוונות תחילה לימי שיבת ציון מגלות בבל) לימי הגאולה העתידה¹⁴ ואף בכתוב יש רמז, שאפשר שהקיום המלא של הנבואות האלה עשוי להדחות לימים רבים: אֲנִי ה' בַּעֲתָה אֲחִישָׁה (יש' ס כב)¹⁵.

ה. חלוקת ספר ישעיהו, תוכנו וסידורו

בספר ישעיהו יש 1291 פסוקים. מספר זה רשום בהערת המסורה הבאה בסוף הספר, בכתב-היד הקדומים ובדפוסים מדויקים, וחציו (כלומר: הפסוק השש מאות ארבעים וששה) 'כי אם

14 מאמרי חז"ל המשמשים יסוד לשיטה שנחבארה כאן יובאו בפירוט כנספחות שבסוף הספר.

15 יש נבואות נבחרות ישעיה, המרמזות על כיחות שונות מבני ישראל שהיו מפקפקים בהבטחות הנחמה והגאולה, ולא רצו בכיחת ציון וכבנית בית המקדש (השווה מה יא : סה יא).

שם אדיר ה' לנו' (יש' לג כא). וכן רשום שם בהערות המסורה¹⁶ המסורה חילקה את ספר ישעיהו לעשרים ושישה סדרים¹⁷. וכבר נתבאר במבוא 'דעת מקרא' לאיוב, שחלוקת הסדרים לא נתכוונה לחלוקה לפי העניין, אלא לחלוקה טכנית בלבד¹⁸. החלוקה לשישים ושישה פרקים קולעת לעניין פעמים הרבה. ואולם יש שהיא שרירותית וללא יסוד (השווה תחילת פרק ט, תחילת פרק נג, תחילת פרק סד). המפרשים הקדמונים לא התעסקו הרבה בבעיות של חלוקת הספר. בדברי הקדמונים נרמזת חלוקת הספר לשני חלקים גדולים, והחלק השני (הפרקים מ-סו) מכונה בדברי הרמב"ם בסיום ספר 'אהבה': 'נחמות ישעיהו', וממנו נלקחו שבע הפטרות הנחמה לשבע השבתות שבין תשעה באב לראש השנה (ועי' בפירוש שבראש פרק מ). ואף רש"י, הראב"ע ור"י אבן כספי ציינו חלוקה זו איש איש לפי דרכו¹⁹. המפרשים החדשים חילקו את הספר בדרכים שונות.

וזאת החלוקה העולה מתוך פירושו לספר:
החלק הראשון רובו נבואות, המכוונות לימי ארבעת המלכים הנזכרים בראש הספר 'עזיהו, יותם, אחז, יחזקיהו' (א"ל), וכו' ארבע חטיבות:

חטיבה ראשונה (א"י) — תוכחות ונחמות ליהודה ולאפרים, ובה חמש פרשיות. פרשה ראשונה: תוכחה על קלקול המידות בין אדם לחברו ועל שחיתות בסדרי הממשל והמשפט (פרק א). פרשה שנייה: נחמה, תוכחה ושוב נחמה, על רוממות האל לעומת שפלות האדם (פרקים ב–ד). פרשה שלישית: שירת הכרם והתוכחות התלויות בה (פרק ה). פרשה רביעית: חזון משיחת ישעיהו לנביא (פרק ו). פרשה חמישית: נבואות על תשועת יהודה מאויביה — אפרים ארם ואשור (פרקים ז"ב).

חטיבה שנייה — קובץ ה'משאות' וחזיונות נספחים אליו (פרקים יג-כז). המשא הראשון: משא בבל (יג א — יד כז). המשא השני: משא פלשת (יד כח-לב). המשא השלישי: משא מואב

16 א. ועי' שם ב'ידית מקרא', שיש לומר, שכונתו תחילה נקבעה הפרשה היא והפסוק ההוא באמצע הספר.
 ב. חשבון זה של מספר הפסוקים ומקום חצי הספר הוא מדויק ומאומת על פי צירוף מספרי הפסוקים של כל פרקי ספר ישעיהו (במקראות גדולות' נדפס בהצגה שבסוף הספר, שמספר הפסוקים הוא 'אלף ומאתים ותשעים וחמשה וסימנו אמת ארצה'. והוא שיבוש, שזכור גם על פי המשך ההצגה היא שבמקראות גדולות' המצויות, שחצי הספר הוא בפסוק הנ"ל כי אם שם אדיר'. ואפשר שככתב-היד שהיה לעיני מדרסי' מקראות גדולות'. היה מספר הפסוקים נרמז בסממן 'כית ארצא' [מ"א] ש"ט, והמגיה של מקראות גדולות' טעה בהבנתו ויתקנו' על פי סבתו לאמת ארצה', שהוא פסוק שגור בפי העם (דנ"ח כ"ח). רע"ל פ"ז זה כתב, שמספר הפסוקים הוא 1295.]

17 והם מוטמנים בהרבה מהדורות באות ס בשולים שבצד העמוד, מול השורה שבה תחילת הפסוק הפותח את הסדר.
18 בספר ישעיהו הדבר ניכר בבירור שחלוקת הסדרים משתרלת לקבוע את תחילתו של הסדר בפסוקי קרישה, כהרבה נזמחה. כגון: 'והיה הנשאר בציון והנוחר בירושלם קרוש ויאמר לו' (ג: 1); 'וקרא זה אל זה ואמר קרוש קרוש קרוש' (ו: 1); 'למרבח המשרה ולשלום אין קץ' (ט: 1); 'ירשב עמי בנות שלום' (לב יח); 'מה נאו על ההרים רגלי מכשר משמים שלום' (נב ז).

ב. החלוקה לפרשיות פתוחות וסגורות אמורה לחלק על פי העניין. אבל לא תמיד החלוקה מכוננת לפשוטו של מקרא (השורה גז ח, ט, טו, ובידעת מקרא' שם). וכתב הרב מ' ברויאר בספרו 'כתר ארם צובא' (עמ' 26), שאין מסורת אחת באידה בענין הפתוחות והסגורות (ובע" שם שהאריך באזהרה).

19 הרמב"ן ביסר הרמב"ן, (מכתב הרמב"ן, מהר"ה הרב שעוועל, הוצאת מוסד הרב קוק, כרך א עמ' רס"ט-ר) אומר: "כבר היה מעין המפרשים לומר, שזה הספר נחלק לשלוש נבואות וכו', ולא פירש הרמב"ן, מי המפרשים האלה, ומהמשך הדברים עולה, שהרמב"ן עצמו מחזיק בדעה הזאת, ו'שלוש הנבואות' שהזכיר הם שלושה חלקים, שלפי שיטת המפרשים הם ים בספר ישעיהו: החלק הראשון (א"ל"ט) — רוב הנחמות שבו מוסבות על מלכת סנחריב; החלק השני (מ א — א יא) — רוב הנחמות שבו מוסבות על שיבת ציון וגלות בבל; והחלק השלישי הפותח "אנכי אנכי הוא מנחמם" (נא יב) ונמשך עד סוף הספר — כולו נבואות על הגאולה העתידה, וראו אברבנאל בפירושו לספר ישעיהו חלקו השלישי וארבע "נבואות" וחזר חלקו כל 'נבואה' לפרשיות פרשיות.

(פרקים טו-טז). המשא הרביעי: משא דמשק והנבואות הנספחות אליו (פרקים יז-יח). המשא החמישי: משא מצרים והנבואה הנספחת אליה (פרקים יט-כ). המשא השישי: משא מדבר ים (כא א-י). המשא השביעי: משא דומה (כא יא-יב). המשא השמיני: משא בערב (כא יג-יד). המשא התשיעי: משא גיא חזיון והתוכחה לשבנא הנספחת אל המשא (פרק כב). המשא העשירי: משא צור (פרק כג). וכעין נספח לקובץ המשאות באה פרשה של חזיונות חורבן ותשועה משולבים בתפילות ובשירות הודיה (פרקים כד-כז).

חטיבה שלישית — קריאות 'הוי' ונבואות נספחות (פרקים כח-לח). קריאת 'הוי' ראשונה: 'הוי עטרת גאות שכורי אפרים' — תוכחה למסרבים לשמוע לדברי הנבואה (פרק כח). קריאת 'הוי' שנייה: מצור ירושלים והבטחת ההצלה, מחוברת אל תוכחה ליראים את ה' 'מצות אנשים מלמדה' (כט א-יד). קריאת 'הוי' שלישית: תוכחה לעוברים עברות בסתר (כט טו-כד). קריאת 'הוי' רביעית: אשור יפול בגבורת ה', ולא בסיוע מצרים (פרק ל). קריאת 'הוי' חמישית: הבוטחים במצרים יפלו, ירושלים תינצל מידי אשור, ותווסד מלכות של צדק, שפע וברכה (פרקים לא-לב). קריאת 'הוי' שישית: מפלת האויבים ותשועת ירושלים (פרק לג). נספח לקריאות 'הוי': נבואות על חורבן אדום (לד) ועל תשועת ישראל (לה).

חטיבה רביעית — ישעיהו וחזקיהו (פרקים לו-לז) — ובה שלוש פרשיות. פרשה ראשונה: סנחריב ומפלתו (לו-לז). פרשה שנייה: מחלת חזקיהו ורפואתו (פרק לח). פרשה שלישית: מרודך בלאדן ושליחיו אל חזקיהו והגזרה על גלות בבל אחר דורות (פרק לט). החלק השני 'נחמות ישעיהו' — רובו נבואות נחמה על הגאולה מבבל ועל הגאולה העתידה (מסו). ובו שתי חטיבות.

חטיבה ראשונה: דיבורי נחמה על לב ירושלים (מא — נה ה). בפתיחת החטיבה — ארבעה קולות נחמה (מא א-יא). ואחריהם שבע פרשיות: פרשה ראשונה: ה', בורא העולם, יעזור בכוחו הגדול לישראל (מב יב — מא כ). פרשה שנייה: ה' לבדו הוא בורא העולם, והוא אלהי ישראל וגואלו (מא כא — מג י). פרשה שלישית: נבואות על חורבן בבל ותשועת ישראל על-ידי כורש (מג יא — מט יג). פרשה רביעית: נבואות על קיבוץ גלויות ובניין ציון (מט יד — נא יא). פרשה שישית: עבד ה', ייסוריו והצלחתו (נב יג — נג יב). פרשה שביעית: נבואות נחמה עולם לישראל (נד א — נה ה).

חטיבה שנייה — ייעודי נחמה, משולבים בהטפה לתשובה ולשמירת מצוות ה' (נה ו עד סוף הספר). בחטיבה זו שתי מגילות ובכל מגילה ארבע פרשיות.

המגילה הראשונה — תוכחה על עוונות וקריאה לתשובה והבטחת נחמה (נה ו — נט כא). פרשה ראשונה: קריאה לתשובה ודברי נחמה לישראל ולבני הנכר הנלווים עליהם (נה ו — נו ח). פרשה שנייה: תוכחה עזה לכת של עובדי עבודה זרה (נו ט — נז יג). פרשה שלישית: הטפה על התשובה והצום (נז יד — נח יד). פרשה רביעית: תוכחה וידידי והבטחת הגאולה (נט א-כא).

מגילה שנייה — רוב הטובה העתידה באחרית הימים (פרקים ס-סו). פרשה ראשונה: תפארת ירושלים (פרק ס). פרשה שנייה: בשורת הישועה והגאולה לישראל והנקם מאויביהם (סא א —

סג ו). פרשה שלישית: תחינה על ימי החורבן (סג ז — סד יא). פרשה רביעית: חתימת הספר (פרקים סה-סו).

מן הרשימה הערוכה לעיל אפשר להיווכח, שספר ישעיהו ערוך על פי תכנית כוללת, והפרשות סמוכות זו לזו בכוונה תחילה. ויש עוד לשים לב, שאף על פי שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ושלא נסדרו הנבואות לפי סדר הזמנים של אמירתן או של התקופות שהן מכוונות אליהן — הרי בקווים כלליים הספר ערוך לפי סדר הדורות: 'בשנת-מות המלך עזיהו' (פרק ו), בימי אחז (פרק ז), חזקיהו (פרקים לו-לז). כורש (מד-מה), וסיום הספר רומז לאחרית הימים. ועוד יש לציין, שיש פרשיות סמוכות זו לזו, והן מקושרות בביטויים דומים, כמו 'מה-לך אפוא' (כב א) — 'מה-לך פה' (כב טז); 'ושמה מרכבות כבודך קלון בית אדניך' (כב יח) — 'להקל כל-נכבדי ארץ' (כג ט); 'קחי כנור היטיבי נגן הרבי-שיר' (כג טז) — 'שבת משוש כנור, בשיר לא ישתו יין' (כד ח-ט). ובפירוש השתדלנו להעיר על הרבה כיוצא באלו. ועוד יש לציין, כי החטיבות מסיימות בפסוקי נחמה והבטחה טובה: 'צהלי ורני יושבת ציון כי-גדול בקרבך קדוש ישראל' (יב ו). 'והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים כארץ אשור והנדרחים כארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלם' (כו יג), 'ופדויי ה' ישבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על-ראשם ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה' (לה י), 'כי יהיה שלום ואמת בימי' (לט ח), 'ולקדוש ישראל כי פארך' (נה ה). המגילה הראשונה של החטיבה הראשונה שב'נחמות ישעיהו' מסתיימת 'ובא לציון גואל' וגו', 'ואני זאת בריתי אתם' וגו', 'אמר ה' מעתה ועד-עולם' (נט כ-כא). על סיום הספר כולו 'והיו דראון לכל-בשר' — עי' ב'דעת מקרא' שם. וכן עי' ב'דעת מקרא' בסיכום של הפרשה האחרונה, שהפרשה החותמת את ספר ישעיהו ערוכה כנגד הפרשה הפותחת את הספר, ונמצא, שהספר כולו נתון במסגרת של 'חתימה מעין הפתיחה'.